

Комедія в 5 діях

ДІЄВІ ЛЮДЕ

Каленик Окунь — багатий чоловік, 65 літ.

Горпина — його жінка, 55 літ.

Михайло, 30 літ,

Данило, 22 літ,

Палажка, 18 літ — діти їх

Одарка Гайдабуриха — удова.

Мар'яна — її дочка, 24 год.

Аблакат сільський, рябий, товстий, червоний.

Федір — селянин.

Лейба — шинкар.

Хлопець — літ 15, наймит Окунів.

Зінько — чорноморець, багатий хазяїн, рибалка.

Марта — його дочка, молода дівчина.

1-й, 2-й, 3-й рибалки

Перша, друга, третя і п'ята дії в Новоросії; [1] четверта — в Чорноморії. [2] Між третьою і четвертою діями проходить рік; між четвертою і п'ятою — шість день.

ДІЯ ПЕРША

Багата крест'янська хата.

ЯВА I

Данило (один, сидить за столом, читає). Глибока дуже книга, мало що й розберу, а ні до кого вдариться, щоб розказав... Боже, як хочеться все знать... (Зітхає.) Все б віддавав... Поки у нас був учителем Олександр Федорович, то, спасибі йому, багато від нього я навчився: Євангелію і Біблію умісті прочитали. Чудесні книги давав читать, а чого не зрозумієш — розкаже, як у рот покладе. Тепер у нас новий учитель, та якийсь гордий, і приступить до нього страшно.

ЯВА II

Входить наймит.

Наймит. Там Микола прийшов.

Данило. Чого?

Наймит. Просить, щоб випустили бика.

Данило. Якого бика?

Наймит. В спашу зайняли.

Данило. В спашу!.. Який же спаш його бик зробив? Тепер глибока осінь; здається, вже й трави нема.

Наймит. Та воно, звісно, спашу тепер не зробиш. А сказано, скотина зайшла на наш степ; Михайло побачили та й звеліли занятъ, щоб не тинялась.

Данило. То скажи Михайлові або батькові, я не знаю.

Наймит. Їх нема дома.

Данило. А де ж?

Наймит. Михайло пішли у волость — аблакат приїхав, а батько — у церкву.

Данило (про себе). Хто його знає, що й робить! (До наймита.) Може, біля скирт зайняли бика?

Наймит. Та ні! Я ж кажу — йшов степом, біля левади.

Данило. То віддай йому бика, бог з ним!

Наймит виходе.

ЯВА III

Данило (один). Скоро через брата так люде зненавидять, що й на улицю не можна буде показаться! Бик полем пройшов — шкода, а яка шкода, спитай його, то й сам не скаже; аби на кому-небудь злість зірвать! Сердиться, що громада не оддала шинка в оренду. А нащо йому шинок: чи наше ж діло шинкувать? Батько йому ввірились: що він скаже, те й роблять, а я у них дурний! Тепер знову, з жидами водиться та з

аблакато́м — якісь шинки хоче забратъ. І в кого він такий ненажерливий удався? Все йому мало!

ЯВА IV

Входить Федір.

Федір. Здрастуй, з неділею будь здоров.

Данило. Спасибі, дядьку, будьте й ви здорові.

Федір. Житіє читаєш?

Данило. Ні, гражданська книга.

Федір. А я думав — житіє. Люблю слухать божественні книги. Що ж, хоч хлопець і почав там трохи шупить у добре чита, а житіє не втне. А в його книжці, вибачай, таке, що й слухать неохота: про козлика, про котика та півника — нісенітниця, одно слово!

Данило. Повчиться більше, то й житіє тоді розбиратиме.

Федір. Та воно, може, й навчилося б, мовляли, коли ж біда моя — неспроможність далі вчить, бо, коли буде у школу ходить, то помочі від нього не жди; а тут скрут: така біда мені трапилась, що й сказати не можна.

Данило. А що там?

Федір. Спрягся я, знаєш, з Микитою, і виїхали ото ми орать. Тільки що загнали десятину, а тут — на тобі: коняка моя заслабла — бирса, чи що, напала, — і на скотину є усякі хвороби! Било її, било, до вечора й здохла. Тепер з одною конячкою ніхто в супрягу не приймає, хоч сядь та й плач!..

У пана просив — не дає: каже, що вже хазяйнувать не буде; жид дає, але не інакше, як за порукою. Просив твого брата, щоб позичив на одробіток. Найми, каже, хлопця в год, а так, каже, не дам. От тобі й наука!

Данило. То вже краще позичить, ніж хлопця одривать від школи.

Федір. Та воно так, коли ж жид без поруки не дає... Багатий не поручиться, а бідного в поруку не візьме.

Данило (замислившись). Правда, правда.

Федір (помовчав). По правді тобі сказать, то я оце, побачивши, що Михайло пішов до волості, а батько в церкву, прийшов тебе просить, щоб ти поміг, бо більш ні на кого не маю надії.

Данило. Рад би душею допомгти, коли ж не маю сили.

Федір. Всі люде тебе хвалять за добре серце, — поможи! Бог тебе не оставить, ти ж Семенові й Дем'янові поміг!

Данило. Отож і горе! Я їм поміг, а вони й досі не віддають, та ще й сміються — дурним звуть...

Федір. От бач! Поміг таким луципірам, що, мовляв, ще й сміються, а через них і стоящому чоловікові не допоможеш. Я не такий, як другі, спитай кого хочеш... Поможи, будь ласкав, бо прийдеться знову не тільки хлопця взять із школи і у найми віддять, а і самому нахватать роботи чужої на шию.

Данило. Не можу, дядьку. Батько довідались за гроші, що я дав Дем'янові й Семенові, дуже гнівалися на мене, і тепер я ні до чого не мішаюсь; все хазяйство у брата Михайла на руках.

Федір. Так ти підпишись за мене поручителем у жида! Ніхто не буде знать, а я тобі повік цієї помочі не забуду і всі гроші на Петра [3] віддам, будь певен! У мене є парка бичків, на ту осінь їх можна буде запрягати; коней на Петра продам і гроші віддам.

Данило. Та жид моєї поруки не візьме, бо він сердиться за те, що я одговорював людей не пий горілки.

Федір. Хіба ж він без вигоди дасть?.. Процент злупе, який схоче... А жид твою поруку з радістю прийме, аби твоя ласка поручиться...

Данило. Не знаю, що й робить з вами.

Федір. Зділай милость! Завтра ярмарка у Павлівським, то я б на ніч і поїхав; купив би шкапу, то, може, хоч з десятину ще виорю.

Данило (подумав). Ну, добре — я поручусь. Тільки ви, дядьку, нікому не кажіть, щоб батько не довідались.

Федір. Хіба я не знаю! Спасибі тобі. Ходім же мерщій, бо жид збирається за горілкою у город їхати.

Данило. Ходім.

Ідуть; назустріч їм Михайло і аблакат.

Федір виходить.

ЯВА V

Данило, Михайло і аблакат.

Михайло (до Данила). Коли ти порозумнішаєш, дурний книгар? Тільки з хати вийду, зараз і нашкодиш. Сказано тобі: не мішайся не в своє діло! Сидів би на печі у попелі.

Данило. А ти чого кричиш? Що там таке сталося?

Михайло. Нащо ти звелів випустить бика Миколиного? Га?

Данило. А яку ж він тобі шкоду зробив?

Михайло. Чи шкода, чи не шкода, а зайняли на своїм чужу скотину; нехай плате штрап, коли не глядить, бо тільки попусти їм, то й на голову вилізуть!

Данило. За віщо ж штрап? Що пройшла скотина десять ступнів по землі; хіба ж вона знає межі? Бога ти не боїшся!

Михайло. Капустяна твоя голова! Іди в ченці, коли такий богобоязливий! Я на твоїм місці давно б уже постригся.

Данило. Залив сліпи зранку, то вже і не тямиш, що верзеш.

Михайло. Брешеш, дурню! Та хоч би й випив, то яке тобі діло?.. Я вас усіх годую, а ти тільки роздаєш.

Данило. І балакать з тобою противно! (Хутко виходить.)

ЯВА VI

Аблакат і Михайло, самі.

Михайло. Отак як бачиш! Що ти будеш з ним робить? (У двері.) Палажко, а принеси хліба та огірків! (Вийма з кишені пляшку, бере з

шкафи чарку і ставе на стіл.) От одна нас мати породила, та не однаково розумом обділила! Зовсім парубок дурний! Прийде неділя, то він тобі ні за холодну воду по хазяйству: візьме книжку й цілий день з нею провозиться! Чорт його знає, який він смак найшов у тих книгах? Я ж і сам грамотний, а книжки, про мене, нехай хоч і всі погорять! По-моєму, грамота потрібна, щоб вексель або розписку прочитати чи підписати договір, повістку від мирового, окладний лист, квитанцію прочитати, щоб, виходить, не общитали, а далі — це дурна примха.

Палажка вносить на тарілці хліб і огірки. Ставе на стіл і виходе.
Михайло налива.

Аблакат (спльовує). Це правда! Я читаю устави о гражданськiм судопроiзводствi, о наказанiях, налагаємих мировими суддями, та калiндар, коли нужно справку навести, а другi книги — iменно примха, казки!

Михайло. Вип'ємо!

Аблакат. Розумне слово!

П'ють. Аблакат вiд одноi чарки до другоi їсти не перестає, їсть не хапаючиcь.

Михайло. Закуси. Тепера сам посуди: батько старий, Данило нестаткує, виходить, я один роблю й хазяйство держу, я один стараюсь; з якої ж речі мені побиватися і день і ніч, коли це не моє, не власне хазяйство?

Аблакат. Це правда.

Михайло. Пора мені подумати і про себе. Що ж, я цілий вік на других робитиму, чи як?

Аблакат. Резон.

Михайло. От і тепер: жидам не можна держать шинків по селах, і я взяв п'ять шинків. Жиди вернуть всі розходи, дадуть добру рату, посадять там баб шинкарками, а самі, ніби мої повірені, будуть одбирать бариші. Нехай торгують.

Аблакат. Розумно придумано, розумно!

Михайло. Мені вже Лейба дає за два таких шинки в Конотопівці двісті карбованців, а дасть двісті п'ятдесят, бо там п'яниця на п'яниці. Хіба батько або Данило придумают таку комерцію? Зроду не придумают, а бариші треба класти вмісті! Виходить, що я своєю головою чужі кишені набиватиму. Вип'ємо. (Налива.)

Аблакат. Комерческа голова.

П'ють.

Михайло. Так, бач, задумав я хазяйство все перевести на себе!

Аблакат. Геніяльно!

Михайло. На всяке діло сміливіше йдем, коли поміч є!.. Та таки у мене така натура: у важному ділі совітуваться, знаєш, як то кажуть: свій розум май, людей питай!

Аблакат. Предусмотрительно!

Михайло. Так будеш ти мені совітувать і помагать?

Аблакат. А гонорарій, значить, плата?

Михайло. Не журись, заплатю.

Аблакат. Одначе?

Михайло. Півсотні дам.

Аблакат. Скупю... Сто!

Михайло. А ще й приятель! І не гріх же тобі так дерти?

Аблакат (перестає їсти і довго дивиться). Гріх?!

Михайло. Атож.

Аблакат. Що ж то я у бога теля з'їв, чи як, що мені гріх за труди взять? (Їсть.)

Михайло. Який же це труд?

Аблакат. Тим живу.

Михайло. Дам три четвертих.

Аблакат. Почнеш торгуваться — буду оборонять від твоїх замірів Данила.

Михайло. Чи ти не здурів? Ну, згода! Дам, як ти кажеш. (Налива.) Тепер могорич!

Аблакат. Розумне слово!

П'ють, аблакат їсть.

Михайло. Тепер слухай: шинки візьму на батькове ім'я; батько буде бачить, як я побиваюсь за його хазяйством, як заробляю скрізь і, мов бджола в улик, все несу сюди, до нього в скриню; тим часом... Я вже знаю, що робить, а ти помагай... Приміром: почну що-небудь я казати про Данила, а ти додай від себе; я скажу от стільки, а ти от стільки!.. А далі... зробиться само... Тямиш?

Аблакат. Обстоятельно!

Михайло. Одному не так зручно, удвох же...

ЯВА VII

Входить Каленик.

Каленик. А, слихом слихати! Здрастуйте, Платон Калістратович!

Аблакат. Здоровенькі були! З неділею вас!

Каленик. Спасибі. (До Михайла.) Куди ти, сину, зібрався їхать? Мені Онисько сказав, що ти велів коні запрягать, так я оставив стару у попа, а сам прийшов оце додому.

Михайло. У Гапонову хочу їхать. Там сьогодні оплатки йдуть, так можна буде задешево людей найнять на десятини.

Каленик. Хазяїн ти у мене, сину: за все пам'ятаєш!

Аблакат. На всю округу хазяїн! Завидують вам люде, та й є чому! Щасливий батько, у котрого такий син!

Каленик. Слава богу, що діждався таких дітей! Тепер сидю собі на печі, а хазяйство йде своїм шляхом.

Михайло. Небагато, тату, нахазяйнуємо, коли я один буду глядіть хазяйство.

Каленик. Колись, сину, і я глядів і приобрітав, а тепер несила моя — старий став; кому ж за хазяйством глядіть, коли не вам?

Михайло. Та я не про вас, тату, кажу. Данило нічого не глядить, а тільки розоряє.

Аблакат. Чув, чув. Мота, кажуть?

Каленик. Біда моя! Не знаю, що й робить з ним.

Михайло (до аблаката). Хотів шинк взяти у свого общества, вмішався Данило, одговорив громаду — сто рублів у воду ляснуло... Там, знову, їздив у город, продав хліб, а тут підлабузнилися до нього Семен і Дем'ян — перві мошенники, — вимантачили п'ятдесят карбованців без розписки. Так небагато нахазяйнуєм: я буду зароблять, а Данило роздавать!

Аблакат. Це погибель. Банкротство!

Михайло. Краще буде, коли ви мене одділите.

Аблакат. Що ти?.. Та він без тебе батька з торбами пuste.

Каленик. Господь з тобою, куди я тебе одділю! Що ж без тебе буде в хазяйстві? Розореніє. Ні, сину, ти вже не кидай мене — орудуй всім. Данилові ж я наказав, щоб він і тріски з двору не брав без тебе, не то що!

Михайло. Так він і послухає! Сьогодні я звелів заняті Миколиного бика, що раз у раз вештається, як прибудний, та скирти обдирає, а сам пішов у волость. Прийшов Микола, знищився, а Данило звелів віддати йому бика без штрапу.

Каленик. Наказаніє боже з тим дурнем! Де ж він?

Михайло. Повіявся кудись з Федором. Знову яку-небудь штуку викине, побачите, бо Федір вже у мене грошей позичав.

Каленик. Нехай же він із дому вже тоді тікає!

Аблакат. Коли Данило не статкує, то, на мене, я б одного Михайла зробив хазяїном, а то вся праця пропаде.

Каленик. Та так же воно й є. Михайло один у мене хазяїн, все у нього в руках.

Аблакат. Та воно так! Тільки знаєте, що я вам скажу: Данило не перестане щитать себе таким самим хазяїном, як і Михайло, аж поки ви формально, по купчій, не віддасте всього Михайлові, щоб він знав і бачив, що йому треба робить, а не надіяться на готовеньке... Цим тільки способом ісправите заблудшого.

Каленик. Це правду ви сказали: щоб він бачив, що йому треба робить, а не надіяться на готовеньке... Може б, одумався. Іменно прийдеться так і зробить. Спасибі за совіт...

Михайло. Та бог там з ним... Нам пора вже їхать. Подивіться, тату, чи готові коні, а ми вип'ємо на дорогу. (Налива.)

Каленик. То підвезете, й мене до попа. (Пішов.)

ЯВА VIII

Аблакат і Михайло, самі.

Михайло (озирається). Голова! Спасибі...

П'ють.

Діло почалось добре!

Аблакат. Чого ж ти зараз не вчепився, коли клює?

Михайло. Так не можна. Ти мене не вчи, а посовітуєш, як я спитаю.
На задаток.

Аблакат (хова бумажку). Не в зачот.

Михайло. Як?

Аблакат. Та так: спасибі — мало!

Михайло. За віщо ж? Нічого ще ти не зробив!

Аблакат. Отак! А сказав добре слово! Я дурно нічого доброго не
говорю.

Михайло (чухається). Крюк!.. Нехай так! Вип'ємо ж. (Налива.) Тепер
же ти зо мною не поїдеш, а зайдеш з батьком до попа і там — тихенько
тільки — підлий в це діло масла ще.

Аблакат. А роздувать вже будеш ти?

П'ють.

Аблакат. Не вчить тебе, а в тебе вчиться: як по книзі робиш!

Михайло. Помагай тільки! Ходім!

Аблакат вперед вийшов, а з других дверей виходить Мар'яна, а потім Палажка. Побачивши їх, Михайло остається.

ЯВА IX

Мар'яна, Палажка і Михайло.

Михайло. Недурно ж кажуть: на охотника звір іде.

Мар'яна. Хто ж тут звір, а хто охотник?

Михайло. Хто піймає — той охотник, а хто піймається — той звір.

Мар'яна. Інший звір хоч і піймається, а коли тенета гнилі, то й вирветься так скоро, що охотник тільки рота роззяве.

Михайло. Може, й правда твоя. Поприбирай, Палажко, з столу; часом хто прийде, то негаразд.

Палажка збирає з столу і виносе.

Чого ти, Мар'яно, так сердито мені одказала? Хіба я чим тебе вразив?

Мар'яна. Співай кому іншому лазаря! [4] Що то за звір? Ти мене считаєш звірем, а себе охотником! Гнилі твої тенета, не вдержать такого звіра, як я.

Михайло. Та ну-бо, не сердься, я пошуткував.

Мар'яна. Коли ти шуткуєш, то й я шуткую.

Михайло (набік). Гостра бісова дівка, як коса. (До Мар'яни.) До тебе з голими руками не підступай.

Мар'яна. Авжеж, не підступай, бо опечешся!

Михайло (хоче обнять). Ох, ти ж, моя цікава!

Мар'яна (одхиляється). А може, й не твоя! Чорт каже, що його.

Михайло. Ніколи мені тепер, а то б ми зараз помирилися! Ну, та дарма. Я на цих днях навідаюсь до тебе: можна?

Мар'яна. Не ждатиму, бо обманеш, а прийдеш — рада буду!

Михайло. О?? Рада! Ти мені до вподоби, Мар'яно.

Мар'яна. Не вперве чую! Слова такі мене не гріють.

Михайло. Діла прокляті мішають, а то й погріть би можна!

Голос знадвору: "Михайле! А йди-бо, коні не стоять".

Бач, мішають! Не гнівайся ж на мене, серденько! (Хоче обнять.)

Палажка увійшла.

Мар'яна (одпиха). Одчепись!

Михайло (кашлянувши, щоб замнять свій замір). Прощай, коні не стоять. (Хутко виходить.)

ЯВА Х

Мар'яна і Палажка.

Палажка. Що він тобі тут казав? Здається, хотів обнять?

Мар'яна. Ет! Аби зуби скалить... Чіпляється. Випитував мене, чи й справді я люблю Данила. Коли весілля наше буде.

Палажка. Недурно він мене із хати вислав. А ти ж йому що сказала?

Мар'яна. Сказала, що він дурний.

Палажка. Ох, не дурний! Він сам, давно я примічаю, зиркає на тебе неситим оком; а як довідається, що ви з Данилом любитеся, будь певна, підведе яку-небудь машину.

Мар'яна. Хіба такий?

Палажка. Заздрісний! Раз у раз копа протів Данила і батька так настроює, що і вони все гримають на бідного Данила!.. Ну що ж ми забалакались? Чим би тебе попоштувать? Стривай! Я зараз меду принесу, а ти посидь. (Виходе.)

ЯВА XI

Мар'яна одна.

Мар'яна. Попалась добре я, не знаю, що й робить!.. Михайло справді липне до мене... А тим часом я боюся, щоб не довідався Данило... От напасть!.. Котрий же з двох?.. Данило любить, а Михайло, здається, хоче в тенета упіймати!.. Та не діждеш! Не на таку наскочив! Сватай, коли до вподоби!

ЯВА XII

Входить Данило.

Данило (ще на порозі). О! Й Мар'яна тут.

Мар'яна. Чого ж ти так перелякався?

Данило. Зрадів, скажи скоріше.

Мар'яна. Якби так радісно тобі було бачить мене, то давно б забіг провідать! Мабуть, не в серці, а на язиці тільки радість.

Данило. А сама добра: попереду виходила до нашого млина щовечора, а тепер я підряд три дні просиджував там до півночі, а ти неначе відцуралася від мене. Свирид мені сказав, що ти з Михайлом, братом...

Мар'яна. Бреше він, клишоногий чорт: мати були слабі!

Данило. А мене острах взяв, і я подумав, що ти мене не любиш вже...

Мар'яна. Тебе я не люблю?.. Добре ти знаєш сам... Вже люде почали шептаться про мене, бо хтось бачив нас з тобою біля млина кілька раз і пустив поговорі. Звісно, людям заздро: багатирський син і я! Що ж їм сказати?.. Любовниця! Бач, яке ім'я вже заслужила, а ти слухаєш дурного Свирида, думаєш та збираєшся, поки й пилипівка [5] не настане!

Данило. Я перший раз це чую!.. Лукаві люде!.. Не сумуй же, моє серце! Бачить бог, як вірно я тебе люблю, й не попустю, щоб злії язики потішалися над нами... Старостів пришлю... ї в ту неділю — весілля безпременно!

Мар'яна (обніма його). Мій ти милий, мій коханий Данилочку! Ти думаєш, що я ці три дні за тобою не скучала? Скучала, господи! Сама світом нуджу, а сердюсь на тебе, думаю: що ж це він дурить мене, чи що? Аж плачу, що не бачу тебе, та й кажу собі нишком: нехай же жде, щоб вийшла! Хоч здурію від досади, а не підую... (Зітхає.) Та й не видержала, бачиш, прийшла! (Обніма й цілує його.)

ЯВА XIII

Двері одчиня наймит. Палажка несе в одній руці мед, а в другій хліб.

Палажка. Еге! Як я бачу, то й меду вам не треба!

Данило (держить Мар'яну за руку). Не треба!! Усі перекази — брехня! Увіривсь я, Палазю: Мар'яна мене любить. У цю неділю весілля наше буде безпременно!

Палажка. Нехай господь вам помагає.

Мар'яна (обніма її). Як весело нам буде, сестро, вмісті.

Завіса.

ДІЯ ДРУГА

Та сама хата.

ЯВА I

Михайло і наймит.

Наймит. Єй-богу, я сам бачив і чув.

Михайло. Як же це було?

Наймит. А так: Палажка пішли за медом, а вони остались удвох. А Палажка взяли мед в одну руку, а в другій хліб несли, та й позвали мене одчинить двері. Я одчинив, і бачив, і чув, що іменно цілувались Данило з Мар'яною, і у цю неділю весілля у нас буде.

Михайло. Виходить, погуляєм на весіллі. Ну, біжи ж до жида й скажи йому, що я жду його.

Наймит виходить.

ЯВА II

Михайло (сам). Що це зо мною робиться? Ніколи й не думав, щоб справді жениться на Мар'яні, а тепер так погано на душі, наче хто одняв у мене великий бариш. Та й не бісової пари тобі дівка, як піддурила мене! І ластиться, й губу копилить, як до кого забалакаю, наче справді закохана... Я, дурний, радію собі, що така красива дівка біля мене в'ється, і думкою вже налигав її без шлюбу, а вона тим часом догадалась: найшла дурнішого і вже скрутила! От зілля! Виходить, наскочила коса на камінь! Ні, братіку, стривай! Мар'яна не для тебе! Такої жінки мені треба — вона pomoже погнуздать усіх жидів, коли мене вже провела!..

ЯВА III

Наймит входить.

Михайло. Чого ти хутко так вернувся? Мабуть, скажеш: нема жида, а сам, вражий син, і не ходив?

Наймит. Ну вже, господи! Ніколи нікому не вірите, — і не думаю обманювать. Жид іде сам сюди — вже на греблі, я його побачив та й вернувся.

Михайло. Ну, гаразд! Ти у мене права рука! Слухай, Захарку, піди до Мар'яни й скажи їй на самоті, та не перебреши гляди: Михайли нові міцні тенета плетуть і сьогодні увечері тобі принесуть. Чуєш?

Наймит. Чую.

Михайло. Ну, скажи мені, як ти будеш говорити?

Наймит. Увечері... міцні... Михайло... стривайте...

Михайло. Дурень!

Наймит. Стривайте! Михайло нові міцні тенета плетуть і сьогодні увечері тобі принесуть...

Михайло. Так!.. Гляди ж не збреши, і щоб ніхто не знав про ці перекази! Як роздзвониш — вижену і грошей ні копійки не дам; а справиш діло — куплю гарну шапку й червоний пояс. Чув?

Наймит. Чув.

Михайло. Ну, гайда!

Наймит. Купіть на неділю шапку й пояс, щоб на весілля можна було надіти.

Михайло. Добре.

Надворі собаки сердито гавкають, а жид кричить: "Гвулт, гвулт!"

Мабуть, Лейбу собаки тягають! Біжи мерщій, оборони.

Наймит одчиня двері, а Лейба прожогом вскакує, і, обернувшись до дверей, махає перед собою ярмулкою і дрига ногами, ніби від собак одбивається. Довгополий сюртук на ньому ззаду від проріхи до самого коміра розірваний. Наймит і Михайло сміються.

ЯВА IV

Лейба, Михайло і наймит. Наймит регоче, виходячи.

Лейба. Чого ти смієшся, свиня? Гарні смішки! Подивіться! (Показує спину.) Новий ластиковий сертук! (Захльобується.) Я думав, вони мене з'їдять.

Михайло (насилу здержує сміх). От іродові собаки. Ти, мабуть, утікав від них?

Лейба. Утікав!.. Ви б не втікали? Жвесно, утікав, а то вони уместо сертука меня б надвоє перервалі! Хорошево бил би гендель! Я таких собак ще не видав — настоящі звері... Я собі відмахуюсь ярмулкою, вони без вніманія лезуть под ногами; я пустілся утікати, што єсть духу, вони схватілі меня за поли... Только услышіл: дир-р-р... Ой!.. Пропал новий сертук.

Михайло. Воно не по цілому попоролось, можна зашить.

Лейба. Ай вей мір! [б] З меня уся душа вискочила! Так серце штучиться, наче хто в ступке перец товче... Ох!

Михайло. Сядь, заспокойся.

Лейба. Ох!.. А как теперечка через деревня йтіть? Одново шкандал! Ох! (Сіда.)

Михайло. Ну, як же наше діло: береш щинки чи ні?

Лейба. Отчего не взять — возьму, только ви дорого хочіте. Нехай буде ровно двесті.

Михайло. Я тобі вчора посліднє слово сказав — двісті п'ятдесят.

Лейба. І для чого вам стільки грошей? Ви заробляєте, а Данило роздає п'яницям.

Михайло. Тепер не буде роздавать.

Лейба. Як не буде? Учора у Янкеля поручителем за Федора підписався на векселі.

Михайло. О?!

Лейба. Пабей мене бог, правда.

Михайло. То чорта ж пухлого буде бачить Янкель ті гроші; хіба Хведір заплате.

Лейба. Ну, пущай сібе! Уступіте міне, Михайло Каленикович, єй, невигодно!

Михайло. Як невигодно, то не бери, — хіба я тебе силую?

Лейба. А чим будеш хліб зароблять? Ох! Уступіте!..

Михайло. Ні з місця! Мені хоч завтра Гершко дасть ці гроші, він ще вчора просив!

Лейба. Крутой ви чалавек!.. Нечего делать, нехай буде по-вашому. Дай боже заробить. (Вийма гроші.)

Михайло. Заробиш: там п'яниця на п'яниці!

Лейба. Ох... Там трезвость заводится; хотят приговор зробить — водку не пить.

Михайло. Е, знаєш, як кажуть: "Зарікалась..."

Лейба (сміється). Та не видержала? Дай бог, щоб з етого приговору нічого не вийшло. Нате завдаток сто рублєй, а решту — як усе буде готово.

Михайло. Добре.

Лейба. Я сьогодні поїду на місце, роздивлюсь ще раз, може, там прийдеться заплатити, щоб трезвость не заводили... Проводіте мене, бо я тепер боюся за собак. Ви не шмєйтесь, єй-богу, можна вмереть од страху, поки шіні перейдеш! Проведіте мене на дворе, бо, може, там в шінях сидить ета сєрая большущая собака...

Михайло (сміється). Іди, іди...

Лейба (держить ззаду розірвані поли). Ви шмієтесь, а у мене знову серце колотиться.

Михайло (хвата Лейбу за ногу). Гав, гав, гав.

Лейба (кричить). Ой вей! Рятуйте, хто в бога вірує!..

Михайло (сміється). Ну й не стидно тобі так бояться? Де ж би тут собака взявся?

Лейба. А чорт єво знає, може, вона под столом сідела?.. Михайло Каленикович! Оставьте шутки, не лякайте мене, сделайте милость, а то, єй-богу, зо мною будет чего-нібудь похуже.

Михайло. Ну тебе, не буду! (Іде вперед, за нього держиться Лейба ззаду.)

Вийшли. Згодом Михайло вертається.

ЯВА V

Михайло (один). Ну та й насмішив же бісової пари жид! І то ти подумай: іде дурна шелепа без палиці, собаки напали, а він ярмулкою одганяє!.. Трохи Лейба розігнав мою досаду. Треба тепер подумать, як діло далі повернуть!

ЯВА VI

Входить Каленик.

Каленик. Що там, Лейбу, чи що, собаки порвали?

Михайло. Еге. Лапцардак ззаду розпанахали до самої потилиці.

Сміються.

Нехай ходе з палицею, а то ярмулкою обороняється!

Каленик. Ну вже ці жиди собак бояться, то не приведи господи!.. Що ж, сину, зійшовся з ним?

Михайло. Аякже! Їм, бачите, двом ці шинки потрібні: Лейбі і Гершкові. Так я вчора Гершка лякав Лейбою, а сьогодні вже Лейбу Гершком лякав. Не хочеш, кажу, — не треба: Гершко аж за поли хватав вчора і задаток давав! Крутивсь, вертівсь і дав двісті п'ятдесят рублів.

Каленик (сміється). Кажуть, що з нашого брата нема комерчеських людей, та тебе хоч зараз у купці записуй!

Михайло. Ого, ще й як би торгував!

Каленик. Слава богу, слава богу! Ну, а я й не питаюсь тебе, як ти справився у Гапоновій?

Михайло. Там би була чудасія! Приїхали, знаєте, найнять людей: Софрон, Чумак, Омельченко і Лисиця. Так я бачу, що помішають дешево нанять, давай їх поштувать. Сам удав з себе п'яного, а їх так загалунив, що вони й поснули. Тим часом я діло обробив: наняв людей на п'ятдесят десятин по два карбованці з десятини.

Каленик. Як то господь дає! Я чумачкою заробив все, що маємо. Тепер чумачка нікуди не годиться. Ну, не дай мені бог такого розумного сина, як ти, що б я робив з дурним Данилом! Усе б пропало, бо до нових звичаїв треба інших, нових людей!.. Благословеніє боже, сказано!

Михайло. Нате ж, тату, задаток за шинки, а оце контракти з десятинщиками.

Каленик. Нехай воно, сину, все у тебе зостається, я ні до чого не буду мішаться; хазяйнуй, як знаєш, — пройшла вже моя пора! Я тепер тільки в церкву ходитиму та буду богу молитися, щоб послав тобі здоров'я та хорошу жінку. Женися, сину, пора вже, тобі тридцять літ, порадуй нас на старість!

Михайло. Двом разом жениться важко. Нехай уже Данилове весілля одгуляємо, а тоді і я вже женюся.

Каленик. А тобі чого дождатися Данила? Він ще молодий.

Михайло. Та у цю ж неділю у нього весілля, хіба ви не знаєте?

Каленик. Перший раз це чую!

Михайло. А я думав, він вас питав.

Каленик. Та ти не шуткуєш?

Михайло. Їй-богу, жениться!

Каленик. На кому?

Михайло. На Мар'яні Гайдабурівні... Там така пройда...

Каленик. Та я його так оженю палицею, що він і не стямиться! Та я його дрючком з двору вижену! Диви, молокосос! Старший брат працює, заробляє, а він з книжками возиться, і вже жениться забажалось! Нехай навчиться хліб перше зароблять!

Михайло. Поки навчиться зароблять, а роздавать не перестає.

Каленик. Знов що-небудь зробив?

Михайло. Лейба мені зараз казав, що він успів уже поручитися на векселі у Янкеля, за Федора, здається. Тепер хоч і грошей в руках не матиме, то роздавать ніхто не забороне, бо як його ти вбережеш, почім дознаєшся, що він ручився? Тільки тоді довідаємось, як прийдуть з ісполнительним листом!..

Каленик. Цього ще недоставало, щоб на документах ручився! Промота усе...

Михайло. Він на тисячі документів підпише, побачите!

Каленик. Розореніє, розореніє з ним!

Михайло. З молотка все продадуть; на волах, та на коровах, і на всій движимості не написано, чия вона.

Каленик. Ні... Годі, годі! Поки ще я живий, треба рятувати свою працю!

Михайло. Ви, тату, одділіть мене зарані...

Каленик. Не так воно буде!.. Ні! Данилові тепер скільки не дай, однаково на старість буде в наймах. Так краще нехай змолоду побачить, як то важко зароблять, — може, навчиться зберігати зароблену копійку. Як порозумнішає, тоді його хазяїном зробимо, а я тобі усе дощенту по купчій передам, — і завтра ж в город їду.

Михайло. У мене самого душа болить за нього... Часом, дивлячись на нього, аж заплачеш. Нехай бог милує, а мені здається, що він таки трохи дурний! Де ж, про себе не дбає ані кришки! Може, постаріє, то розуму набереться!

Каленик. Дякую милосердному богові, що він мене не обідив під старість... Ти моя надія! Тільки женися, синку.

Михайло. Добре, тату.

ЯВА VII

Входить Данило, бере книгу з полиці.

Каленик. Знову до книжки?

Данило. Хіба я кому заважаю тим, що в зайвий час...

Каленик. Ні, ти мені скажи: що ти цікавого найшов у своїх книгах? Поки читав святе письмо, життя святих, то воно, звісно, для душі спасеніє; а тепер якісь такі книжки почав читати, що зовсім одурів!. По-

твоєму, вже не сонце кругом землі ходе, а земля кругом сонця? Ну, то й не дурний же ти?

Данило. Чого ж я, тату, дурний, коли тепер мені це ясно, як божий день, що іменно земля ходе кругом сонця! Від того й зима, весна, літо, осінь, від...

Каленик. Буде вже, буде!.. Сумно й слухать! Зовсім збожеволів. Таки б подумали ті дурні, що книжки пишуть: ну як-таки можна очевидячки людей туманить! Земля крутиться! Та якби вона крутилась, то у нас би й голови позакручувались. Посадив би я того мудрія, що оце видумав, на вирло біля машини, нехай би він покрутився на однім місці, тоді б побачив!

Данило. Одно біля машини крутиться на однім місті, а друге, така величина, як земля...

Каленик. Годі, годі, годі! Не хочу слухать! Покинь ті книжки та візьмись за діло — може, порозумнішаєш, а то у тебе так закрутилось в голові, що ти скоро й себе самого продаси! Скажи на милость божу, нащо ти знову поручився за Федора?

Данило. У нього п'ятеро дітей, тату.

Каленик. Чим же він віддасть? В яку надію ти роздаєш усе, за всіх ручишся? Що в тебе є? Чим ти одвітиш?

Данило. Федір віддасть.

Каленик. Чим, чим? Дітей попродає! Він так думає про те, щоб віддати, як ти про хазяйство! Федір рад, що дурня знайшов поручителя. Нехай же жид тепер з тебе править, а я не віддам, годі вже! Через тебе всі в старці підемо... Завтра все імущество передам по купчій на Михайла,

а ти служи, заробляй у нього; порозумнішаєш — тоді тобі він дасть що слід...

Данило. Михайлові я не робітник!.. Поставте на своє хазяйство; багато я не хочу — аби кусок хліба, та женіть мене.

Каленик. Я тебе женю! Робить не вмієш — і вже жениться! Старший брат нехай попереду оженився, а ти навчися зароблять, бо якби не Михайло, то давно б усе прахом пішло через твоє недбальство!

Данило. Одділіть мене, тату, менше гріха буде. Я так не можу хазяйнувати, як Михайло!..

Каленик. Бо дурний!

Данило (палко). Не великого ж розуму треба для того, щоб користуватись людським горем і нуждою! Тут треба знать одну свою пельку і, щоб її напхать, не жаліть нікого, забуть совість, бога... усе!.. Нанять за півціни людей, котрі нуждаються, — хіба це розум? З жидами шинки держать, обпоювать народ і обманювать закон, — хіба це розум? Мошенство розумом зветь; помилка невелика!.. Немає такого розуму в мене — то правда ваша!

Михайло. Сам ти мошенник! Дурна твоя голова! Комерцію мошенством звеш! Що ти тямиш, лежачи на печі?

Данило. Плювать мені на твої речі! Не слухайте його, тату, бо він і вас підведе!

Каленик. Не смій мені так говорить на старшого!! По-твойому виходить, щоб усім було добре, а тільки нам щоб було погано! Я з чесності буду пухнуть від голоду, а другі будуть набивати кишені?!

Данило. Нащо ж нам ще кишені набивать? Ми, слава богу, не нуждаємось — у нас доволі є всього! Я хочу жить, як бог велів. Не хочу набивать свої кишені, не хочу у других однімать кусок хліба усякими неправдами, бо хто ганяється за багатством, той теряє для нього свою совість!

Каленик. То, по-твойому, і я вже совість потеряв?

Данило. І ви, тату, потеряєте її, як слухать станете Михайла.

Михайло. Ти йому образи, а він тобі луб'я!

Каленик. Тьфу! Скільки з тобою не балакай, усе даремно! Бачу, що ти розумний на один бік і чесний через верх, то й живи ж своїм розумом! І от моє послідне слово: не будеш робить, як усі, то ні тріски не давай йому, Михайло! Нехай попробує гіркої!

Данило. То ви думаєте, я буду на нього робить? Не діжде він цього!.. Як не одділите мене та не ожените, то я найду собі дорогу і до чужих людей!

Каленик. Іди, іди! Зділай милость! Світ широкий! Потрусиш злиднями, то й вернешся додому... Як я сказав, то так і буде! Женися собі на кому хочеш, про мене, хоч на московці, що юрбу парубків за собою водить... Мені однаково... Тільки від мене не жди помочі!.. Серце моє кровію обливається, як я подумаю, що з тебе нічого путнього не буде!.. Одумайся! А все книжки наробили... Зовсім одурів парубок!.. Викинь дур з голови, живи, як люде живуть, візьми примір з брата, бо пропадеш, як собака в ярмарку!

Данило. Не пропаду, тату! Гріх вам так гніваться на мене за те, що я по-божому жити хочу.

Михайло. Так ти у монастир ішов би, тобі в ченці прямий шлях!

Данило (палко й сердито). А!! Знаю я, що ти готов запакувати мене куди-небудь подальше, хоч би на той світ, — аби самому загарбати власність всю!.. Ти настроїв батька протів мене, ти підвів усю машину! Хіба не знаю я? За те, що обікрав мене, — розумним всі тебе прославлять, а ти ще й зуби скалить будеш надо мною, щитаючи дурним!.. Мошенник, злодій ти!..

Каленик. Ах ти ж, чортів сину! То ти так старших поважаєш? (Хоче піймати Данила за чуба.)

Данило (хвата батька за руки). Тату, тату! Не доводьте до гріха!..

Каленик. Геть з очей моїх! Геть з двору зараз! Щоб я тебе не бачив!..

Михайло (одводить батька). Не гнівайтеся, тату, бо ви заслабнете ще через нього!.. Ходімо відціля, заспокойтесь, тату! (Веде його.)

Каленик (дуже зворушений). Супостат!.. На батька руки підіймаєш! Вигодував на горі собі... Іди з двору, щоб і дух твій тут не пах!.. Іди!

Вийшли.

ЯВА VIII

Данило (один). Як грім упало все на голову мою відразу! А!! Мов залізним обручем хто голову здавив! Немає думки ніякої... Куди ж тепер?.. Усі надії, усі заміри розбилися!.. Я дурний за те, що грабить других не умію... Невже ж мене обманює моє серце?.. Невже правда записана тільки в Євангелії, а між людьми її нема?!

Завіса.

ДІЯ ТРЕТЯ

Убога, але чистенька хата Гайдабурихи.

ЯВА I

Одарка (загляда у вікно). Одним одну дочку маю, та й та не така, як людські діти. Не слуха, все робе по-свойому, а з того свого нічого путнього не виходе. Лихо, та й годі, з нею! Парубки за нею сліпма упадають, а їй тільки б жартувать!.. Отак доковерзується, що після ніхто й не гляне... Аж серце у мене болить, як подумаю, що вона добігається до чого-небудь... І кліпай тоді очима перед людьми! Не видко й досі! І куди повіялася — сама не знаю, а вже пора й проти череди йти!.. Пастуха такого ірода найняли, що як прижене череду до села, то вже й не глядить, куди скотина лізе; вигін попід самою Окунівською левадою, у полі чорно — звісно осінь, а в леваді зеленіє ще; тільки не вийдеш проти череди, то гляди й ускочить худоба в шкоду; а вже Михайло Окунь і батька рідного не помилує-плати штраф! Ні, мабуть, не діждусь, треба замкнуть хату! (Бере замок.) Посидить під призьбою, як прийде.

ЯВА II

Хутко входе Мар'яна; біла свита надіта на один рукав. Скида свиту й кладе на піл.

Одарка. Насилу! І де ти вієшся?

Мар'яна. Де була, мамо, там нема! А ви куди зібрались? Дайте мені лишень ключі від комори.

Одарка. Нащо тобі?

Мар'яна. Гість, мамо, прийде!.. Треба хоч сала та огірків дати на закуску! Чого ви дивитесь? Мерщій!

Одарка. Диви, яка багатирка! Вже гостей почала скликать!.. Який там гість?

Мар'яна. Михайло Окунь.

Одарка. Ой Мар'яно, Мар'яно! Не по тій дорозі скачеш ти; гляди, щоб часом не спіткнулась!

Мар'яна. Мамо, не вигадуйте! Чого не знаєте — то краще мовчіть.

Одарка. Нащо тобі Михайло Окунь здався?.. Ти казала, що Данило буде сватать.

Мар'яна. Не журіться! Я знаю, що знаю!

Одарка. Гляди, щоб тії Окуні не покололи рук тобі!

Мар'яна. Я в рукавицях, — не поколють!

Одарка. Здається, двох ти ловиш — не піймаєш ні одного!!

Мар'яна. Я не ловлю ні одного, самі під сітку йдуть, як перепели!

Одарка (здвигує плечима). З тобою не зговориш! І в кого ти така вродилась?

Мар'яна. Сама не знаю! Родилась, як усі, а жить навчилась від людей... Та годі вам, мамо: ви спізнитесь до череди!... Давайте лиш ключі.

Одарка (дає ключі). Тьфу! (Виходячи.) Роби як знаєш!

ЯВА III

Мар'яна (сама). Отак краще: "Роби як знаєш!" Не плюйте, мамо, не плюйте, бо ви не знаєте моїх замірів, а в мене голова кругом іде!.. Михайло хлопця прислав сказати, що він нові плете тенета і ввечері сьогодні принесе... Які ж тенета? Не можу розгадати! Мабуть, дознався, що сватать думає мене Данило... Чого ж він хоче? Невже заздрість узяла його?.. Звідкіль же заздрість та? Виходить, сам мене він любить... О, ще не зав'яла моя краса, ще і очі мої блищать і манять парубків — я знаю. Хоч до Данила більш лежить моя душа, та байдуже! Любощі — дурощі! Обійдеться і без любові: кохала я доволі без пуття!.. Тепер мені той буде любий, котрий посвата. Цікаво дуже, які тенета принесе Михайло? Тепер піду в комору, закуску принесу. (Виходить.)

Пусто.

ЯВА IV

Входить Данило.

Данило. Нема нікого! Боже, як серце б'ється! Все моє щастя, всі надії тут, у Мар'яни! Одна, на всім світі одна з щирим серцем прихилилася до мене!.. Ти моя утіха, ти моя й порада. Усміхнешся — і тяжкі думи, що гнітять душу, злетять, мов пташки легкокрилі, і радісно мені, і ясно стане на душі! Де ж вона?

ЯВА V

Входить Мар'яна, з хлібом і з мискою в руках.

Мар'яна. Данило?!!

Данило. Я, чого так крикнула? Не ждала?

Мар'яна. Не ждала, серденько моє! (Набік.) Коли б Михайло зараз не прийшов!

Данило. Я несподівано прийшов і несподіване приніс горе!

Мар'яна. Що трапилось таке, Данилочку мій милий?

Данило. Найшлися злії вороги, хотять нас розлучить...

Мар'яна. Які ж там вороги у нас?

Данило. Брат Михайло.

Мар'яна. О, чуло ж моє серце, чуло! Неначе жду чого сьогодні цілий день!.. Що ж він зробив?

Данило. Давно на мене вже він точить зуби і так настроїв батька проти мене, що все йому віддять вони рішили, а я повинен стать робітником Михайла! За це назвав я злодієм його і з батьком посварився... Вони мене прогнали з двору... як стою!

Мар'яна. Що ж маєш ти робить, мій голубе?

Данило. Мене нічого дома не держить, огидло все! Без тебе, ж я не можу жити, моя єдина утіхо! Порадь же ти мене.

Мар'яна. Не знаю, що й сказати!.. Мені так тяжко стало на душі, що краще утопиться!

Данило (обніма її). Т,ут, біля тебе, я забуваю горе, і коли слово подаси, що ждять мене ти будеш, я все перенесу: піду у найми, добуду грошей — і через рік найбільш ми поберемся!.. Скажи ж мені, голубонько: чи щиро любиш ти мене, чи будеш ждять? Утіш же хворе моє серце!

Мар'яна (зітхнувши). Ох!! А як забудеш ти мене за рік?

Данило. Ніколи в світі, присягаюсь!

Мар'яна. Вони тобі нічого не дадуть і потім, а ти привик в достатку жити, то й будеш послі нарікати, що через мене нужду терпиш.

Данило. Виходить, мало знаєш ти мене, коли так кажеш?.. Доброї душі, щирого серця, дружини вірної, а не багатства я шукаю! Де кохання, там згода є, там щастя! Хто задовольняється малим, у кого душа спокійна, — той щасливий, той багатий!.. Хто ж крутиться, як та в окропі муха, і раз у раз турбується, щоб більше де зірвати, ніколи той щасливим не буває... Такому чоловікові скільки не дай, йому все мало, він все голодний!.. Де ж тут щастя?

Мар'яна. О серденько моє!.. Дурна я, мабуть, бо серцем чую, що так би добре жити було, а розумом не вмію розгадати: чи добре буде так, як кажеш ти!

Данило. Слухай, Мар'яно, серце! Чисте серце — найкращий поводитар, а розум часто блудить!

Мар'яна. До тебе тягне мене серце, його я слухати буду, і от тобі моя рука, що ждатиму тебе!

Данило. Тепер щасливий я! Не то, щоб вигнали мене з батьківської хати, нехай би жили з мене тягли, аби моя була Мар'яна, то й під ножом би усміхався! О, як люблю тебе я! (Обніма її.) Серце!

Довгенько стоять обпившись.

Мар'яна. Куди ж ти підеш?

Данило. На лінію піду, у Чорноморію. Там, — я читав і чув від нашого учителя, — багато земель є, і дешево земля, а тільки робітник дорогий.

Прийду сюди, поберемось та й вернемося знов туди вже вдвох! І як ми там заживемо чудово!

Мар'яна. Дай боже! Нехай тобі господь допоможе! Коли ж ти йдеш?

Данило. Завтра вранці.

Мар'яна. О, як же скоро! Хоч би ще день пождав! Мені б так хотілося з тобою довше побалакати, посидіть на самоті, а сюди повинні мати прийти скоро, — помішають... Я до тебе, Данилочку, вийду, як мати заснуть... Пожди мене біля млина...

Данило. І справді! Бач, як я забалакавсь... Тепер вже мені легше на душі: розважила мене ти! (Цілує її.) Бувай здорова! Виходь же, зіронько моя!

Мар'яна. Вийду, вийду!

Данило. Я ждатиму хоч і до світа!

Виходять, Мар'яна його проводжа і зараз вертається; задумується і довго стоїть мовчки.

ЯВА VI

Мар'яна (одна). Здавалося мені, що все байдуже, що я Данила не люблю, а тільки так пустую; тепер же бачу, що не чужий моему серцю він! Ох!.. Він поїде відціля... І сумно так, і пусто скрізь зробилося, наче зразу всі чужими стали. Здавалося, у серці все вже перетліло і жить йому не доведеться більш... Що ж це? Чудно і радісно прислухатися, як мертво серце ожива! (Задумується і після короткої паузи, стрепенувшись, ніби злякалась.) А Михайло прийде!! Я й забула!.. Не хочу бачить я його, піду куди-небудь... Данило, серце моє! Нащо ж ти покидаєш бідну Мар'яну?.. Заворушилось серце, б'ється дужче!.. До тебе б'ється, а ти йдеш на цілий

рік від мене! Що ж це ти, Мар'яно? Знов серця слухаєш?.. Схаменися! Хіба мало воно тебе дурило, водило? Нащо тобі огонь той роздувать, що вже потух? Тепера знову муки хочеш!.. Дурна! Дурна!! Не вір нікому і серцеві не потурай!.. Серце поводи́дар? Сліпий це поводи́дар! Данило серця слуха — куди ж веде його те серце золоте? За тридев'ять земель, у Чорноморію, шукати хліба, а в батька тік тріщить!.. Чудний ти, мій коханий, а ще чудні́ща я!!! До тебе лину, серцем лину, а жду другого! Так треба, мабуть, коли так робиться!.. О, чому не зустрілись раніше ми з тобою, коли ще молода була, коли у серці у моєму не тлів огонь, а полум'я палало, і розум спав, і жить хотілось тільки серцем? Не перетліло б так воно даремне, бо вміло так колись любить, як ти тепер!.. А зараз Михайло прийде... Не знаю, що зроблю... Що зробиться, те й буде...

ЯВА VII

Входить Одарка.

Одарка (ще з порога лається). Чи не сто чортів його матері з чередником! Бодай його взяла завійна!

Мар'яна. Чого ви, мамо, лаєтесь так дуже?

Одарка. Іди під три чорти! Через тебе пропустила череду, телиця ряба вскочила до Окунів, слинявий Семен заняв в загін, тепер хоче зцупить штрап!

Мар'яна. Не сердьтесь, мамо, телицю віддадуть і так.

Одарка. Тепер у полі чорно; настоїться голодна там, в загороді, бідна скотина!

Мар'яна. Та я зараз піду сама у двір до Окунів і телицю прижену, — заспокойтесь.

Одарка. Тебе пошли, то там і сядеш! Ходім умісті, а хату замкнем.

Мар'яна. Ходім.

ЯВА VIII

Входить Михайло.

Михайло. Добри вечір! Чого ви так гукаєте, паніматко, що аж на улиці
чуть?

Одарка. Гукав би і ти! Телицю твій слинявий Семен заняв мою.

Михайло. Нехай не ходе яга чуже! Тепер платіть карбованця.

Одарка (сердито). Де я тобі у біса його візьму?

Михайло. Про мене, де хочете. А котру телицю: рябу чи полову?

Одарка. Рябу, щоб тому Семенові в очах рябіло!

Михайло. Гарна теличка, жалко, а прийдеться продать, як не дасте
карбованця.

Одарка. За віщо карбованця? Що вона за шкоду тобі зробила?

Михайло. За те, що дуже вибрикує і осовує рови.

Одарка. Який там у чорта рів, коли скотина перелізе?

Мар'яна. Та годі, мамо, хіба не бачите, що він дратує вас?

Одарка. Що ж я йому, собака, чи що?

Михайло. Та не сердьтесь! Нате шапку, покажете Семенові, то він віддасть телицю вам, а я у вас поки посидю. Тільки не забудьте там шапку, назад принесіть, а то прийдеться без шапки йти по вулиці, то ще подумують, що в куми звав...

Мар'яна. Забалакав!.. Та не баріться, мамо!

Михайло. А чого ж спішить? Там у мене Семен такий молодець, а мати ще не стара... Чого доброго... Ха-ха!

Одарка. Ну вже твій Семен! Стара собака, а такий лайливий та безецний, що з ним і балакать противно. (Виходить.)

Мар'яна. Чи не в хазяїна удався?

ЯВА IX

Мар'яна і Михайло.

Михайло. Хіба безецний я? То так здається! З пісними я пісний, з скоромними — скоромний; хто що любить, любить же, звісно, не закажеш! Жиди не люблять сала, і дурні дражнять їх свинячим ухом! А я і сам тоді не їм вже сала, коли приходиться з жидами гендлювать.

Мар'яна. То ти, виходить, хилишся, куди віє вітер?

Михайло. То так здається! А я цим способом хилю других, куди мені потрібно.

Мар'яна. То ти хвастаєш тільки, а от мене то й не нагнеш! Горілки хочеш?

Михайло. Давай, як є.

Мар'яна подає й налива.

Нащо ж я буду гнать тебе? Ти і сама нагнешся.

Мар'яна. Ой, ой! Який же подухалий ти! Пий!

Михайло. А ти?

Мар'яна. Ну, будь здоров! (Пригублює, доливає і дає Михайлові.)

Михайло. Хіба ж так п'ють? Диви, ти чарку зноровила

Мар'яна. Я більш ніколи не пила.

Михайло (п'є). Чого вона така тепла?

Мар'яна. Не знаю.

Михайло. Губами тільки доторкнулась — і тепліла горілка. Ну й дівчина! (Хоче обнять її.)

Мар'яна (одвертається). Куди?

Михайло. Погріться хочу, бо щось морозить наче!

Мар'яна. Як хочеш гріться (налива), то пий ще і сиди смирно, бо я із хати вийду!.. Не по душі мені, що ти до мене бридкі заміри завше маєш.

Михайло. Ой, яка сердита! Недоторка! Мабуть, Данило наказав, щоб піст держала?

Мар'яна. І без Данила я така. Язик не кістка, вертіть ним можна як завгодно, а далі тпр-р-р! Пий!

Михайло. Не хочу, бо ти сердишся.

Мар'яна. Не сердюсь я, єй-богу! Я тільки не люблю, що ти й розмови іншої не маєш: пустуєш, жартуєш і залицяєшся так бридко, неначе я... Ну, годі! Випий!

Михайло. Не хочу!

Мар'яна. Вольному воля! Кажи: чого прийшов? Які приніс тенета?

Михайло. Ага! Цікаво, не бійсь, знати?

Мар'яна. Байдуже! Обійдеться і так, коли не скажеш... Ти ж хлопця прислав лякати, що ввечері тенета нові принесеш? Покажи свої тенета!

Михайло (набик). Чорт — не дівка! (До Мар'яни.) Ну, годі шуткувати... Будем прямо говорити. Тільки ж не хитруй і ти зо мною, бо я примітю зразу і пропаде охота сказати про те, за чим прийшов... Ти подала Данилові вже слово?

Мар'яна. Подала.

Михайло. А знаєш, що його батько вигнали?

Мар'яна. Знаю.

Михайло. І що на мене все імініє переводять?

Мар'яна. Знаю.

Михайло. І тобі все це нічого?

Мар'яна. Байдуже!

Михайло. Тебе нічим вже на злякаєш!.. А що ж ви будете робить?

Мар'яна. Данило піде в найми, я буду зароблять і ждатиму його.

Михайло. Довго прийдеться ждати.

Мар'яна. А тобі що?

Михайло. Жалко, що ти посивієш в дівках.

Мар'яна. Не журись! І рік не пройде, як ми поберемось з Данилом.

Михайло. Дурна!.. А я розумнішою тебе лічив... Чи не краще ж не ждати, не горювать, а хоч завтра йти до мене панувать.

Мар'яна. Татові скажи! Яке велике щастя жить з тобою і быть посміхом для усього села!

Михайло. Хто ж посміє сміятися з моєї жінки?..

Мар'яна. Жінки?..

Обоє мовчать.

Михайло. Кажі: покинеш Данила, підеш за мене?

Мар'яна (лукаво). Гум!.. Побачимо... Сватай!

Михайло. А ти гарбуз даси, щоб посміятися!

Мар'яна. Побачимо!

Михайло (палко). Що ж ти у дурня грати зо мною хочеш, чи як? Коли на те пішло, щоб щиро побалакати, то годі мудрувати! Чи так, чи ні — кажи мені все прямо... Мені вже обридло ходити з зав'язаними очима, пора їх розв'язати, бо в мене й другого немало діла є! Сама подумай, — ти, слава богу, не дурна, — яка користь тобі Данила ждати? Ну, прийде він, і ви поберетесь, та й станете старців плодити, бо я йому не дам нічого, — не задля нього працював! А в мене ти, як пані, будеш жити, — робити є кому!

Мар'яна. Ой, душу ж ти виймаєш з мене! Чом раніше не казав так щиро?

Михайло. Так склалось. Не дурій, бо будеш жалкувати.

Мар'яна. Я слово подала...

Михайло. Слово — дим, контракта в вас немає.

Мар'яна. Не серцем ти говориш.

Михайло. Ти думаєш, нема у мене серця? Є! І загорілось більш до тебе, ніж я того хотів!.. Не туши ж його холодними речами, бо прохолоне... Іди, коли я кличу.

Мар'яна. Не можу зараз я сказати нічого... Данило й ти!.. Рідні брати... Данило!.. Ох!.. Голова горить! Дай подумати наодинці... Бо серце заболіло зараз, наче міцно хто його перев'язав!..

Михайло. Серце, серце!.. А розум нащо?.. Загнуздай його розумом і поверни туди, де більш користі. Ти не маленька, щоб серцем тільки жити. Дивись на мене: серце до тебе, а розум звелить йому — поверне в другий бік!.. Повір! Плювати на серце!..

Одарка (кидає у двері шапку). На шапку, бо мені ще треба видоїть корову.

Михайло (у двері). А що, нажартувалися з Семеном?

Одарка (з сіней). Нехай він тобі сказиться!

Михайло (сміється). Удовиці, як молоді дівчата, до жартів ласі!.. Ну, прощай! До завтра. Ждатиму. Чого ж ти голову повісила? Хто найшов, той не сумує. (Обніма Мар'яну за стан.)

Мар'яна (одводить його руку, тихо). Послі... Послі... Іди, іди, іди!

Михайло. Так завтра? Ну, до завтра! (Виходить.)

ЯВА X

Мар'яна (одна). "У мене ти, як пані, будеш жить, — робити є кому!" Здається, так сказав Михайло? І після цього рік ждять Данила!.. Рік!.. Довгий, довгий, як вік! Ох, який довгий, — чого за рік не перебуде?!.. А діждусь — роби не розгинаючись... Змарнієш скоро, забудеш любові; а Милий, змучений роботою, вже не пригорне палко, не, обвіє гарячим полум'ям кохання! Усе пройде... Й серце в горі та нужді умре само зарані, як все вмирає. Для чого ж мучиться тепер я маю?.. Е!.. Дурна голова — засумовала! Об землю всі думки такі! Данило тут ще... Я вільна... Серце його бажає — лечу до нього, нехай душа попразникує! А там?.. Що буде там, об тім я завтра поміркую. (Хватає свиту і йде; назустріч їй Одарка.)

ЯВА XI

Одарка (в дверях). Куди?

Мар'яна. Ніколи, послі скажу! (Вибігає.)

Одарка. Тьфу! І в кого вона така вродилася?!

Завіса.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Великий курінь над берегом Чорного моря. Рибацький човен; на ньому невід, кодоли. Біля куреня великий казан висить на триногах. Стоять бочки, діжки і перерізи. Шматок невода на палицях сушиться і кінцем своїм з-за куреня виходить наперед кону.

ЯВА І

Як піднімається завіса, десь далеко, чуть, тихесенько співають пісню: "Ой по горі, по горі чабан вівці зганяє". Після першого куплета гурт зачина другий, так само ледве чутно, а за коном поблизу співа жіночий голос без музики.

Несу воду, несу воду,

Коромисло гнеться. [7]

Стоїть козак коло воріт,

Два рази

Як барвінок, в'ється.

Входить Марта, замислившись, і стає біля куреня, схиливши голову. Тим часом музика приграє до пісні прелюдію.

Марта (співає).

Мету хату, мету сіни

Та й задумалася.

Вийшла мати води брати

Два рази

Та й догадалася.

І мати догадалися, і батько догадалися, а Данило не догадується!..
Милий мій, чорнобривий Данилочку, чом же ти не догадуєшся?

Тече річка невеличка,

Схочу — перескочу.

Віддай мене, моя мати,

Два рази

За кого я схочу...

Віддали б, якби Данило хоч слово сказав. Батько в ньому душі не чує. Що ж мені робить? Невже самій признаться Данилові, що люблю його? Ох, сором який... Самій сказать парубкові: "Я люблю тебе, Данилочку!" Ні, ні, не скажу!.. А чом би й не сказать! Може, й він любить, та соромиться... І я соромлюсь... та так і розійдемось?! Ой, як тяжко розійтись з милим і не знать, чи він любе тебе? Все одно, що в домовину лягти... Соснові дошки тісної домовини не так давають, не так тяжко в могилі під сирою землею лежати, як тяжко у серці одини́кім носить кохання!.. Сказать йому?.. Легше буде, хоч і дізнаюсь, що не любить. Скажу, хоч на ухо скажу, щоб і самій не чуть своєї речі, а потім все одно, що буде! Прийшла

з хутора нарошне, щоб з ним побачиться, а його нема!.. Рибалки десь далеко співають... Там він, там, мій милий! Завидую його товаришам, що дивляться на нього, що розмовляють з ним!.. Хотіла б вітром бути, щоб обвівать його, щоб подихать йому в лице ласкаво!.. Прийди ж мерщій, Данилочку, сюди, щоб глянула на тебе я і побалакала на самоті... Сьогодні останній день. Рибалки розійдуться, і він піде... А я? Бідна, бідна я! (Плаче.)

ЯВА II

Входить Зінько з ціпом у руках. Побачивши Марту, що плаче, підходить до неї і бере її за руку.

Зінько. Не плач, моя голубко, не плач, дочко!

Марта. Ох, тату! Татку, не гнівайтесь на мене, простіть мені!

Зінько. Бог з тобою, що ж ти зробила такого, що просиш прощення у мене?.. Догадуюсь я, і стара мати казала мені, що ти любиш Данила.

Марта. Не кажіть, тату, мені соромно.

Зінько. Чого ж соромиться, моя єдина? Давно було б тобі сказати. Твоє щастя — наше щастя. Ти в нас одна, не бідні ми, а такого парубка, як Данило, хоч і наймит він, не знайдеш скоро. Чого ж тут думати довго? Я сам його посватаю. Як бог благословить, то й будете щасливі.

Марта (обніма батька і плаче). Тату!

Зінько. Чого, чого ж, дитино моя?.. Ну годі ж, не плач! Чого ж плачеш?

Марта. Не знаю. Мені легко, гарно і ясно на душі зробилось від ваших слів, а сльози самі ллються. Тату, я побіжу додому, скажу мамі про нашу розмову, розкажу їй, як я люблю дуже Данила, бо мені соромно вам про це казати.

Зінько. Голубко моя! (Цілує її в голову.) Іди ж додому, та нехай там вечерю варять, щоб усього було доволі. Сьогодні рибалки розщитуються, то всі будуть вечерять у нас на хуторі.

Марта. Добре, тату! (Хутко виходить.)

ЯВА III

Зінько (один, дивиться довгенько вслід Марті). Дитино моя рідна, дитино моя дорога! Все для твого щастя є у мене: табун коней, повен загін товару, хліба, дякувати господа милосердного, не переводиться і в току, і в коморі, не доставало дружини тобі! І сам бог віта над моєю сім'єю! З далекого краю привів до нас парубка, бідного, наймита, з душею і серцем янгола!.. Дякую тобі, милосердний! (Приглядається.) Що вони там роблять? Здається, ідуть сюди.

За коном співають і наближаються

Та туман яром, [8]

Та туман яром,

Мороз долиною,

Та мороз долиною.

Та не по правді

Та козаченько

Живе з дівчиною,

Та живе з дівчиною!

Що пізно ходить,

Рано виходить,

Важить на другу,

Та важить на другу!

За річкою

За бистрою

Цигани стояли,

Та цигани стояли.

А між тими

Та циганами

Циганка-воріжка,

Та циганка-воріжка.

А до тії

Та воріженьки

Втоптана доріжка,

Та втоптана доріжка.

ЯВА IV

З посліднім куплетом входять рибалки, молоді і середніх літ. Одягнені всяко: хто в свиті, хто в куртці, хто в чумарці, хто в червоній сорочці навипуск, а зверху демікотоновий піджак, коротший сорочки. Всі веселі.

Всі. А! І хазяїн наш тут, здрастуйте!

1-й рибалка (п'яний, лізе до Зінька цілуватися). Такого хазяїна нема... нема!.. Нігде нема! Я сім літ рибалка, а такого нема... Єй, нема! Дайте я вас поцілую! У руку, у руку! Ви, Зіновій Тарасович... Одно слово... Чого ви смієтесь? Молокососи! Я не то що! Бачить бог! Одно слово... Ех!

Рибалки. Та йди, ляж у курінь, засни!

1-й рибалка. Хіба як? Хіба я п'яний?

Рибалки. Ні, тверезий, тільки спать лягай!

1-й рибалка. Ш-ш!.. Не ваше діло! Хазяїн, п'яний я?

Зінько. Не то що п'яний, а коли всі кажуть лягать спать, то ляж, Трохиме, послухай товаришів!

1-й рибалка. Їх я не послухаю, а вас!.. Вас послухаю... Ви отець!.. (Через сльози.) Дайте руку, я хочу вас у руку поцілувати!.. Сім літ рибалка!..

Зінько. Поцілуємося так, — і лягай спать.

Цілюються.

1-й рибалка. Я ляжу!.. Мені що? Я ляжу... (Іде в курінь.) Я сім літ рибалка... (Голос зникає у курені.)

Зінько. Де це так?

2-й рибалка. Та були у Вакули в курені: і там сьогодні роцот.

Зінько. А Данило ж де?

2-й рибалка. Тут земляк його є з Херсонщини, так, либонь, пішов у курінь до Свирида.

Зінько. Так от же що, хлопці: ідіть ви на хутір, там сьогодні попрощаємося, повечеряємо, а завтра й роцот. Слава богу, заробили добре.

Рибалки. Слава богу!

Зінько. А хто сьогодні на варту біля снасті?

2-й рибалка. Данило.

Зінько. Так ми пришлем сюди робітника із хутора на варту, бо без Данила ж не можна — він головний роцотчик!

Рибалки. Правда, правда!

Зінько. Ідіть же ви на хутір, а я піду знайду Данила. (Виходить.)

Рибалки (починають пісню).

Ой із-за гори

Та буйний вітер віє. [9]

Ой там удівонька

Два рази

Та пшениченьку сіє.

Ой посіявши,

Стала волочити,

А заволочивши,

Два рази

Стала бога просити.

Ой уроди, боже,

Та пшениченьку яру

На вдовиних діток

Два рази

Та й на вдовину славу.

З посліднім куплетом виходять.

ЯВА V

Входить Данило.

Данило. Слава богу, скінчили риболовлю, і грошей заробив доволі... Рік пройшов, як я з дому. Довго і тяжко минали дні; здавалось, і сонце ставало оддыхать на небі, щоб довший день зробити, щоб важче було жить. Довгий рік минув, наблизився день повороту до тебе, моя горличко, і муки всі, що душу так гнітили, порвались, як гнілі нитки; десь потонули — нема вже їх!.. Душа горить одним бажанням — обнять тебе!.. Серце б'ється від думки одної, коли ж тебе до нього пригорну я, почую, як і твоє заб'ється серце, замру від щастя! Що рік, що два пекельних мук перед тим щастям, перед тією радістю, яку знайду я біля тебе?.. А побравшись, сюди з тобою я вернуся знову, і тут укупці заживем ми тихо, славлячи бога, що нам поміг він пережить всі муки!.. А тут яке роздолля: степ, море і гори синіють оддаля, — мов у намітку, закутані у дим! Чудово! Очей не одірвав би! Здається, Марта сюди йде. Хороша дівчина. Вірною дружиною буде комусь.

ЯВА VI

Входить Марта. Побачивши одного Данила, трохи засоромилась і ніби хотіла зупиниться, а далі, наче з одвагою, підходить.

Данило. Здрастуйте, Марто!

Марта. Чом ти не скажеш мені "здрастуй", а "здрастуйте?"

Данило (усміхається). Ну, здрастуй!

Марта. Будь здоров, з неділею! Чого ж ти zostався — всі пішли на хутір?

Данило. Сьогодні я на варті. Не можна так покинути, поки всього ще не прибрали.

Марта. А батька ти не бачив?

Данило. Ні.

Марта. Вони тебе шукали. (Набік.) Ох! Як серце б'ється!
(Помовчавши.) І ти підеш від нас, Данило?

Данило. Піду, а потім я сюди вернуся знову і тут зовсім зостанусь.

Марта (радісно). Вернешся? І тут зостанешся?

Данило. Ти рада! Спасибі тобі, Марто, за твою прихильність до мене. Ти рада, що я зостанусь тут; і я не менше радий! Коли б тільки господь привів, щоб все так сталося, як того моя душа бажає.

Марта. Чого ж твоя душа бажа, скажи мені, Данилочку?

Данило. Ти щира єсть людина; тобі я як сестрі одкрию душу всю свою.

Марта. Як сестрі...

Данило. По Христу ми всі брати! У мене дівчина є...

Марта хватається за серце.

Її люблю я, душі я в ній не чую, за нею мучусь тут, пропадаю, всі мої думки... Що з тобою, Марто? Боже мій, що з нею? Марта. Боже мій, він другу любить!..

ЯВА VII

Входить Зінько.

Зінько. Що з тобою, дитино?

Марта. Тату, тату, він другу любить...

Зінько. Бідна моя дитина, я сам хотів тебе сватать, а вона раньше дозналась про своє горе. Заспокойся, моя дитино, бог милостивий, і ти знайдеш собі пару. Не благословив господь з'єднать з Данилом вас, то його святая воля, я і сам люблю Данила як рідного сина і думав...

Данило. Простіть мене, панотче, я люблю вас як батька і Марту як сестру, а серцю не закажеш...

Зінько. Ходім, дочко, ходім, заспокойся.

Виходять.

Данило (сам). Де ж моє щастя: чи тут, чи там? Там, там, біля Мар'яни!

Завіса.

ДІЯ П'ЯТА

Хата та, що і в першій дії.

ЯВА I

Аблакат і Михайло.

Аблакат. Нічого неможна було подіять! Вже я і так, і так вертів — не помогло, прийдеться заплатити штраф. Ну, прощай, бо мені ще треба до Харка заїхати. Вони побилися з Митрофаном, так іск хоче пред'явити. Спасибі людям, що хоч розквасюють один одному морди, — все ж нашому брату заробіток, а без цього хоч кулаки гризи, таке настало! Бувай здоров! (Вийшов.)

ЯВА II

Михайло (сам). Бодай ти вдавився! Тільки десять рублів вимотав, а двісті п'ятдесят все ж таки плати! І договір з жидами анахтема такий написала, що тепер нічим жидів не дошкулиш. От тобі й шинки! І так все гарно ішло, поки становий не довідався, а довідався — зараз протокол. Уже ті протоколи у печінках мені сидять. І жиди ж, каторжні, не обійдуться, щоб усе було законно, а безпремінно де-небудь щілину залишає, а в ту щілину і всунуть зараз протокола — сказано, біля того ходять. Тепер плати. А бодай ти маци не розжував на той рік!

ЯВА III

Входить Мар'яна, одягнена по-празниковому.

Михайло. Куди це ти налагодилася?

Мар'яна. Піду до писарші.

Михайло. Іди ж ти до писарші, та не моргай, зділай милість, на писаря.

Мар'яна. На таку халеру й глянуть бридко.

Михайло. Еге, халера! Він дума, що ти моргаєш. А на покрову [10] як був у нас, то так на тебе задивився, що замість шапки кухоль з водою надів на голову.

Обоє регочуть.

Мар'яна. Давно такий він роздодора. На тій неділі, як була у них, цигарку в рот вогнем поклав, геть чисто спік язик! Все про щось дума.

Сміються.

Михайло. Мар'яно! Поморгай на нього гарненько! Їй-богу, він, замість чорнила, перо вмочатиме в горілку.

Мар'яна (регоче і б'є шуткома Михайла в спину). Тебе послухай, то ще справді чоловіка на той світ зажену. (Виходить.)

ЯВА IV

Михайло (один). Їй хоч і не наказуй, то моргати буде. А мені байдуже!.. Зате у мене писар у руках. Як треба що, — пошлю Мар'яну, і писар, мов навісний, висолопивши язика, летить, куди пошлю. Помага мені багато Мар'яна. З такою жінкою не пропадеш.

ЯВА V

Входить Каленик.

Каленик. Там Янкель овес купує. Я казав, як дасть по п'ятдесят копійок за пуд, то продамо.

Михайло. Скільки я вас просив, тату, щоб не мішалися не в своє діло.

Каленик. Та я ж нічого...

Михайло. Нічого! Тепер овес п'ятдесят сім копійок за пуд, а ви он п'ятдесят просили! Де ж Янкель?

Каленик. На току.

Михайло. Не мішайтеся! Сидіть собі та їжте готовеньке! (Виходить.)

Каленик. Та я ж нічого... І слухать не хоче. Ні за віщо мене має... І жінку підібрав таку, як сам. Ох, ох, ох!... Отак на старість вскоч!

ЯВА VI

Входить Горпина.

Горпина. Ключі позабирала і десь повіялась! їсти хочеться, хоч би кислого молока попоїсти, усе заперто! (Сіда.) Ох!

Каленик. І я їсти хочу...

Мовчать.

Чи нема тут хоч хліба? (Іде до шкапа.) Заперто. (Сіда.) Охо-хо-хо!

Мовчать.

Горпина. Оце тебе господь наказує за Данила!

Каленик. Та хоч мовчи вже, не гризи!

Мовчать.

Постой, стара, ти не сумуй: нехай Данило вернеться, ми знов захазяїнуємо.

Горпина. Чим же ти будеш хазяїнувать?

Каленик. Як чим?.. Тим...

ЯВА VII

Входить старшина.

Каленик. А, Митрофан Іванович! Здрастуйте! Чи ще живенькі?

Старшина (хрипло). Та до якого часу...

Каленик. Давно вас я не бачив!.. Зовсім постарів, то вже нікуди й не виходжу, а ви й не провідаєте нас. Стара, чи нема там чого закусити?

Горпина здвигує плечика.

Еге!.. Я й забув, що невістка ключі занесла... Та вона скоро прийде... Сідайте, що нового?

Старшина. Нема доброго нічого! Там прислали бумагу, щоб з вас зискать за шинки штрапу двісті п'ятдесят карбованців.

Каленик. Отака ловись! За віщо?

Старшина. А ви хіба не знаєте? Це діло тягнеться давно.

Каленик. Уперше чую. Тепер Михайло всі діла веде, то вже до нього й це належить.

Старшина. А він мене послав до вас, казав: шинки ті ваші.

Каленик. Що він, здурів? Я ж усе йому віддавав, нема нічого в мене... Оце увесь, як бачите.

Старшина. І в бумазі стоїть іменно з вас штрап.

Каленик. Це диво! Мабуть, помилка.

Старшина. Не знаю.

Каленик. Підождіть, нехай Михайло прийде. Що він вигадує?

Старшина. У бумазі стоїть, що, каже, як не заплате, так у острог на три місяці посадить.

Горпина. Боже ж мій милосердний! То це тебе, старий, ще і в острог засадять! Діждалися честі на старість!.. (Плаче.)

Каленик. Стривай! Не плач! Як-таки можна, щоб я в острог пішов! Коли вже присудили, то заплатимо. Є, слава богу, чим заплатить і більше!

ЯВА VIII

Входить Михайло.

Каленик. Бач, що твої шинки нарobili!

Михайло. Що ж робить? Тепер уже не допоможе — усі станції пройшло, скрізь присудили...

Каленик. А звісно, нічого більш не зробиш, треба платить! Любиш, каже, кататься — люби і санки возить! Так-то...

Михайло. Де ж його, тату, таку суму візьмеш? Я й так здержався: то на аблаката — тощо!

Каленик. Як де візьмеш? Слава богу, є чим заплатить.

Михайло. Послухайте, тату, мене, що я вам скажу

Каленик. Кажи, ти хазяїн і всьому голова...

Михайло. Будемо так говорить: двісті п'ятдесят карбованців — великі гроші?

Каленик. А звісно, немалі — сума!

Михайло. Їх не то в три місяці, а й за три роки, при вашій старості, не заробиш...

Каленик. Де вже там мені заробить?

Михайло. От бачите! (Ласкаво.) Посидьте, таточку, три місяці в острозі — і гроші будуть цілі, це все одно що заробите.

Каленик. Як?! На старість літ в острозі... Чи ти не одурів?!

Старшина. Це так!..

Горпина. Де твоя совість? Шибенику!.. Я очі тобі видеру із лоба.

Михайло. І чого так репетувать? Ви тільки розберіть: не однаково ж хіба сидіть, що тут, що в острозі?.. Двісті п'ятдесят карбованців — це сума; самі ви кажете —, не так-то легко її заробить... Не спретчайтесь, тату, посидьте три місяці! А ви, мамо, не турбуйтеся: я буду возить вас до батька щонеділі. І вам, тату, не буде там так скучно, як дома: людей в острозі доволі, а на харчі я вам дам п'ять рублів, та і з дому можна буде возить...

Каленик. Милосердний боже! Ти чуєш? Це син говорить, син, котрому я усе віддав! За що ж мене караєш, о господи! Одверни від мене гнів твій... Забув ти бога, Михайло! Де ж твоє серце? Щеня більш жалощів має у своїм собачім серці до матері, ніж ти. Подивись на матір, пожалій її, коли не жаль тобі моєї честі!

Михайло. Дивно та чудно! Три місяці посидіть, усього три місяці!.. Та я зимою, як перемолотю хліб, і сам три місяці посидів би з охотою в острозі за двісті п'ятдесят карбованців; то ж сума! Тільки біда, що не з мене, а з вас присудили. Не спретчайтесь, тату, посидьте три місяці в острозі!

ЯВА IX

Входить Данило, з клунком за плечима.

Каленик. О, коли так, то ти не син мені! Будь же ти...

Данило. Здрастуйте!

Горпина (побачила Данила. Крикнула і кинулась йому на шию).
Данило! Сину мій рідний!.. Дитино моя!.. Сам бог тебе приніс!

Каленик. Пусти, стара, пусти... Дай я обніму його. О мій нещасний, о мій дорогий синочку!..

Обоє цілують його і плачуть.

Данило. Що тут таке? Що, матінко, що, татку?.. Мені важко дивиться на вас: такі ви безпомощні, такі ви перелякані, так кинулись до мене! І радісно, і жалібно у мене б'ється серце!.. Розкажуйте, розкажуйте! (Обніма то батька, то матір.)

Каленик. Присудили штрапу двісті п'ятдесят карбованців.

Данило. За шинки?

Горпина. Ти угадав! Моє золото! Надія наша!

Данило. Так що ж?

Каленик. Михайло грошей не дає, а в нас нема нічого — усе його!

Горпина. І батька в острог хочуть посадить!.. У острог... Старого, сивого, що вигодував вас, до розуму довів!

Данило. Боже мій! У перший раз на віку жалію за грошима!.. У мене є всього сто п'ятдесят рублів, я всі віддам, а решту подождуть!

Старшина. Подождемо. І по закону можна.

Каленик і Горпина (обнімають Данила). Дитино наша мила! Пошли тобі, господи, віку і щастя!

Михайло (набик). Тонкосльози!.. Важко було три місяці одсидіть! Прийдеться і своїх сто рублів дати... Ні за цапову душу пропадуть!

Каленик (притуляє голову Данила до своїх грудей). Пробач мені, сину, що я тебе скривдив!.. Ти через мене набрався доволі горя. (Бере його за голову й цілує в очі.)

Данило (стає навколішки). Благословіть же мене, тату, тепер на шлюб з Мар'яною!..

ЯВА X

Входить Мар'яна.

Мар'яна (балака ще з порога). Зараз до нас писар з жінкою і псаломщик з пса... Дан...

Данило (почувши голос Мар'яни, кидається до неї). Мар'яна!! (Раптом стає як вкопаний.) Що це з тобою?.. Ти... молодиця?..

Михайло. Вона — моя жінка!

Картина.

Завіса.

Новочеркаськ, 1885.

[1] — Новоросія (Новоросійський край) — історична область на півдні України і частково на півдні Росії. Виникла у зв'язку з освоєнням Російською державою території Північного Причорномор'я в другій половині XVIII ст. З 1812 р. охоплювала Катеринославську, Таврійську, Херсонську губернії і Бессарабську область.

[2] — Чорноморія. — Йдеться про так звану Чорноморську кордонну лінію (проходила від гирла річки Лаби до Азовського моря по правому березі річки Кубані), куди в 1792 р. було переселено утворене в 1788 р. з колишніх запорізьких козаків Чорноморське козацьке військо, а в наступних десятиліттях — колишні українські козаки з Чернігівської, Полтавської і Харківської губерній, а також українські і російські селяни-втікачі. В 1860 р. Чорноморське козацьке військо було об'єднано з частиною Кавказького лінійного козацького війська і перейменовано на Кубанське козацьке військо.

[3] — ... на Петра... — Йдеться про релігійне християнське свято Петра, яке припадало на 29 червня за ст. ст.

[4] — Співай кому іншому лазаря! — У Євангелії є оповідання про жебрака Лазаря, який, покритий струпами, лежав під ворітьми багача і радий був крихтам з чужого столу. Старці співали духовну пісню (псалму) про багача і Лазаря, яка перейшла у фольклор, втративши ознаки свого первісного літературного прототипу. В ній йшлося про соціальну нерівність. Пісня була в репертуарі кобзарів і лірників XIX ст. "Співати лазаря" — прикидатися нещасним, прибіднюватись.

[5] — Пилипівка. — Йдеться про так званий різдвяний піст, який починався, за церковним календарем, у день святого Пилипа — 14 листопада за ст. ст. і тривав до різдвя.

[6] — О боже мій! (євр.)

[7] — Несу воду, несу воду, коромисло гнеться — варіант української народної пісні "Несу воду".

[8] — Та туман яром... — варіант української народної пісні "Та туман яром".

[9] — Ой із — загори та буйний вітер віє — варіант української народної пісні "Ой із-за гори".

[10] — Покрова — релігійне свято покрови пресвятої богородиці, що відзначається православною церквою 1 жовтня за ст. ст.